

Глобалізація як фактор розвитку інформаційної та "віртуальної" культури

Світлана Гринич,
директор
Наукової бібліотеки
Рівненського державного
гуманітарного університету,
доцент

У статті проаналізовано глобалізаційний процес як фактор розвитку інформаційної та "віртуальної" культури. Увага також акцентується на теоретичних аспектах дослідження глобалізації, поняття інформаційної та "віртуальної" культури, їхнього впливу на виховання молодого покоління; трансформаціях у сучасному вітчизняному соціокультурному просторі.

Ключові слова: глобалізація, глобальні трансформації, інформаційна та "віртуальна" культура.

Проблема глобальних трансформацій світового порядку набула особливої актуальності в 90-х роках ХХ століття у зв'язку з появою тенденцій до зростання та злиття економічних, технологічних, інформаційних, культурних процесів країн усього світу. Глобальна взаємозалежність суспільств у різноманітних сферах співіснування створювала враження про наявність певної тенденції, яка має поширитися на весь світ, і всі країни разом будуть рухатися в одному, загалом прогресивному напрямі. Здавалося, що проблема вибору шляхів суспільного розвитку більше не стоїть на порядку денному, оскільки загальна тенденція вже визначена. Проте багато суспільно важливих питань в Україні так і залишилися нерозв'язаними.

Відомо, що в основу такого поширеного поняття як "глобалізація" покладено англійський прикметник *global* (такий, що охоплює всю земну кулю, всесвітній, всебічний, універсальний). Тобто він репрезентує процеси, які є актуальними для світового співтовариства. У вітчизняному науковому середовищі підвищений інтерес до них обумовлений все більшою деградацією молодого покоління, занепадом суспільної моралі, нищівним функціонуванням "віртуальної", "екранної" культури, що проросли із масової та

низки субкультур. При цьому явище культурної експансії тут зустрічається значно рідше, ніж добровільне, самостійне перенесення молоддю у духовний простір України численних різнополярних культурних елементів із суцвіття західноєвропейської та американської культур. Тому ця тема для українських дослідників є першочерговою і вимагає уваги не тільки культурологів, а й психологів, істориків, філософів, політологів, соціологів.

Зокрема вчені виділяють три основні напрями проявів глобалізації:

1. **Політична глобалізація** — поява глобальної політики та елементів космополітичного права з новими формами регіоналізму, в тому числі політичного, під яким розуміють географічне групування суміжних держав, які мають спільні властивості і багатобічні структури (Європейський Союз — ЄС, Асоціація держав Південно-Східної Азії — АСЕАН), нові системи комунікації тощо.

2. **Фінансова глобалізація** — зростання фінансових потоків, позики Міжнародного банку, нав'язування зовнішньої фінансової дисципліни урядам, баланс фінансової сили, який змінюється, глобальні мережі виробництва, висока швидкість індивідуальної та групової міграції.

3. **Культурна глобалізація** — всесвітнє розповсюдження міжнародних торговельних марок, домінування символів поп-культури та комунікатизація подій цієї культури. Ключовими сферами глобалізації культури і комунікації є телекомунікації та мова, багатонаціональна медіа-індустрія, радіо, музика, кіно, телебачення, туризм. Зміна зовнішнього середовища допомагає втілити нові можливості, крізь які проникають носії нових ідей, зіткнення різних релігійних вірувань, ідеологій і стилів життя, що конкурують поміж собою, толерантність стає ключовим фактором ненасильства та розвитку демократії [9, с. 15, 16].

Реальні загрози розгортання глобалізаційних процесів, до яких штучно залучені всі вікові категорії населення, стали очевидними не в ХХІ столітті, а значно раніше. Критичне ставлення сьогодні викликає позиція окремих вчених, які стверджують, що "зараз ми вперше живемо в еру глобалізації" [3, с. 49]. Адже глобалізація не є новим явищем, її витоки можна простежити ще з античної доби, вони були репрезентовані прагненням Олександра Македонського інтегрувати тогочасний світ. У XV—XVI століттях, внаслідок великих географічних відкриттів, світ усвідомлювався як глобальне, замкнуте ціле.

Наприкінці ХХ століття усьому людству стало зрозуміло, що ми на великій швидкості зіткнулися із новими формами колонізації, наслідки якої виражаються у розгортаннях геополітичних процесів (розширення НАТО та ЄС), виникненні нових суб'єктів влади, формуванні глобальної системи економічних відносин ("Велика сімка", Світовий банк, Міжнародний валютний фонд), появі транснаціональних космополітичних еліт, поширення (а в окремих випадках і нав'язування) "екранної", "віртуальної" культури.

Щоб адекватно оцінити і осмислити сучасну ситуацію, необхідно, насамперед, визначитися із тим, які риси сучасних глобальних процесів успадковуються з історичного минулого і в чому полягає їхня інноваційна специфіка. Традиційним є прагнення до мовної, економічної, політичної уніфікації різноманітних культурно-історичних форм на основі певної базової моделі. Реалізація цієї тенденції в історії завжди виглядає однаково: на тактичному рівні вона

² В'ятрович В. Доступ до історії. Володимир В'ятрович : Розсекречення архівів — це гарантія незворотності побудови незалежної демократичної України : [інтерв'ю з радником голови СБУ, дир. Галуз. Держ. архіву СБУ] / Іван Капсамун // День. — 2000. — 7 лют. (№ 20).

³ Пам'ять Биківні : документи та матеріали / Ін-т історії України НАН України, Головна редкол. наук.-докум. серії книг "Реабілітовані історією", Центр. держ. архів громад. об-нь України ; [редкол.: П. Т. Тронько (голова), упоряд. О. Г. Бажан та ін.]. — К. : Рідний край, 2000. — 319 с.

⁴ Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / [Василь Даниленко, Сергій Кокін ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Служба безпеки України, Галуз. держ. архів]. — К. : Києво-Могилян. акад., 2009. — С. 1310.

створює зручності для управлінських процесів і маніпуляцій. На стратегічному ж — вона призводить до згубної гомогенізації культурного простору, тобто виснаження внутрішньої різноманітності, що неминуче спричиняє згасання, розпад культури. Окрім того, етнос метрополії — автор базової культурно-цивілізаційної моделі, цього "спільного знаменника" глобалізації — завжди платить за гегемонію блокуванням розвитку національної культури. Історично цілком зрозумілим і передбачуваним є й те, що сучасний глобалізаційний процес не має іманентної кінцевої мети.

Аналізуючи сучасну глобалізаційну спрямованість, варто враховувати такі чинники:

1. Глобальні процеси розгортаються на тлі наближення системної кризи всієї людської цивілізації, яка має відбутися близько 2025—2030 років (розрахунок групи С. Капіці та ін.).

2. Найважливішим фактором сучасного культурного клімату є постмодернізм, який давно перестав бути вузькою інтелектуальною модою, а став головною формою стихійного світогляду більшої частини освіченого людства.

3. Одним із визначальних чинників структурно-якісних трансформацій культурно-цивілізаційних параметрів сучасного світу і самої психіки людини найближчого майбутнього є "екранна" революція, яку можна порівняти за своєю значущістю хіба що з виникненням писемності [5, с. 27—28].

Проте "віртуалізація" реальності, подібно до будь-якої соціально-інформаційної технології, є амбівалентним процесом з подвійним призначенням, тобто характеризується не менш могутнім соціальним негативом. Завдяки новому інформаційному режиму, сучасний соціум стає відкритим для всіх інформаційних імпульсів. Сучасне суспільство, знайшовши небачену раніше свободу, єдність у різноманітті, динамізм розвитку, знайшло і новий ступінь вразливості перед деструктивними чинниками. Негативні фактори, що одержали в глобальній системі нові стимули і можливості, різноманітні, їхній діапазон — від міжнародного тероризму до хакерства, стандартизації культурних цінностей, розповсюдження маніпуляційних технологій тощо.

Незаперечним є той факт, що глобальна інформаційно-комунікаційна система кардинально змінює умови для культурного обміну і взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, все успішніше стираючи соціальні, мовні та інші бар'єри.

Завдяки цим процесам, на думку М. Чешкова, багато людей були визволені з інформаційно обмеженого кола буття з переважанням матеріальних, соціальних параметрів і занурилися в новітній інформаційний простір, який постійно розширюється. Наш сучасник одержав можливість пізнання світу в режимі он-лайн та інтерактивної участі в процесі культурогенезу. Все це дає в потенціалі можливість кожному ставати стратегом своєї соціокультурної діяльності, самореалізації у відповідності з багатоплановою інформацією [10, с. 18].

Як процес багатоаспектний і, скоріше за все, незворотний, глобалізація характеризується такими явищами, які зумовлюють неоднозначне ставлення до неї. Усвідомлюючи сильні сторони, тобто позитивні моменти впливу нових інформаційно-комунікативних технологій на сферу освіти і стан буденної культури, багато вчених стурбовані негативними тенденціями глобалізації в цілому. До них правомірно віднести і такі феномени, як інформаційна неврегульованість та втрата критеріїв відбору інформації. Помітний також чіткий розрив між технологічним потенціалом інформатизації соціуму та особи і якісними характеристиками глобалізації щодо стану культури.

Однак в її сфері глобалізація виявляється ще ширше й неоднозначніше. Інколи — як тенденція до нівелювання національних культур, витіснення національних традицій і звичного життєвого укладу, розмивання культурної ідентич-

ності. У контексті цього навіть виник термін "лінгвоімперіалізм", який, на думку К. Делокарова, означає агресивне розширення сфери вживання англійської мови через витіснення інших [4, с. 16]. Щоб протистояти цій небезпечній тенденції, наприклад, у Франції створено низку урядових і неурядових організацій для підтримки франкомовної культури у світі. Німецькі урядові фонди фінансують вітчизняні інститути, які популяризують і підтримують німецьку культуру. У Франції, Великобританії, Італії, як відомо, впроваджують заходи для захисту національної кінопромисловості.

Однак, необхідно розглянути цю проблему й в іншому аспекті. Ще на початку ХХ століття М. Бердяєв говорив про цей період історії як про час, коли людський рід перероджується в людство. Єдність, яку мав на увазі філософ, є чимось зовсім іншим, ніж те, що може стати продуктом "культурного імперіалізму". Становлення справжньої єдності культур передбачає не стирання цивілізаційних і культурних особливостей, а збереження цієї самобутності, включення автономних культурних утворень до широкого, багатомірною діалогу. Саме це зазначає відомий філософ, культуролог В. Біблер, порівнюючи сучасну культуру з дволиким Янусом, одне обличчя якого звернене "в себе", до глибини власної самобутності, друге — до інших культурних світів [1, с. 341].

У контексті зазначеного варто звернути увагу на ще один важливий момент — очевидною характеристикою "глобальної культури" має бути відкритість. Однак, вона буває двох типів: як прийняття чогось відмінного у тій формі, яка йому притаманна, і тоді ми говоримо про плюралізм. Але є і відкритість як споживання, допущення у себе через пристосування до своєї системи координат. І тоді перед нами постане запитання: з чим ми маємо справу у випадку глобалізації — з плюралізмом чи асиміляцією, а може, з їхнім поєднанням? На жаль, глобалізаційні процеси зараз проходять не на засадах об'єднання чи співіснування рівноправних економічних, політичних, культурних світів, а саме шляхом уніфікації й асиміляції, яка не тільки позбавляє окремі цивілізаційні архіпелаги їхньої суті, а й просто їх знищує. Сьогодні глобалізаційний процес набуває асимілятивних форм.

Очевидною характеристикою модерної глобальної цивілізації є її культурна нерозбірливість — коли практично весь культурний та інформаційний продукт залучається до загального "котла". Проте, залучається він на цей момент поки що поверхово. Можна було б сказати — декоративно, тобто ми пробуємо проектувати на Декартову систему координат грецьку логіку та римське право — базово відмінні культурні та цивілізаційні конструкції, гадаючи, що у такий спосіб належно їх засвоюємо. Натомість, як вважає Е. Кочетов, ми маємо справу не з цим самим конструктом, а тільки із його проекцією на наші культурно-цивілізаційні координати [6, с. 645].

Культурна уніфікація, зазвичай, полягає в тому, що людина чи група людей насправді відмовляються, наскільки можуть, від своєї культурної конвенції, виходять зі своєї культурної традиції, щоб, у разі можливості, увійти в іншу — ту, яка здається їм привабливішою, чи ту, в яку вони змушені увійти. Однак, як правило, вони потрапляють не у відповідний культурний контекст, а у певний проміжний культурний конструкт, з його урізаними формами, мовою, дискурсом.

Водночас мусимо погодитися із тим, що ні особа, ні група людей не можуть бути одразу носіями декількох культурних традицій, які часто заперечують одна одну набагато глибинніше, ніж нам це здається. Інакше, ми мали б справу не із синкретизмом — певною первинною розчленованістю чогось, що є гомогенним, а з розсіченістю душі. І зовсім вже нічого спільного це не має з гомогенізуючою злитістю — синтезом.

Однак, із формальної точки зору таке адаптування подається як плюралізм. Але плюралізм мав би передбачати органічне екзистування різних культурних і цивілізаційних конструктів не як проєкцій у рамках єдиного глобального культурного і цивілізаційного конструкту, а саме як органічних, несуперечливих цілостей. Плюралізм не передбачає попередньої адаптації, яка насправді, через свою примусовість, виглядає, швидше, як репресія. Отже, ми не можемо говорити про культурний плюралізм як успадкування всього, переплавлення всіх культурних конвенцій у якусь універсальну "глобальну культуру", а натомість — як про толерування відмінності. Можливо, певний стрибок інформаційної революції і буде тим ключем, який дасть можливість технічно у глобальній інформаційній мережі, мережі спілкування забезпечити комфортну можливість існувати і залишатись інакшим, відмінним. Зрештою, експерти передбачають, що комп'ютеризація комунікативних систем незабаром зніме проблему перекладу і до 2015 року людині не потрібно буде знати мову партнера, щоб з ним розмовляти [7, с. 36].

Водночас, ми повинні розглядати культуру не як якийсь застиглий канон; це не статична, наглухо замкнута у собі система, а потік значень, який постійно розчиняє старі значення і вступає у нові зв'язки. Таким чином, значення однієї культури змішуються зі значеннями іншої, відбувається творення іншого культурного коду, який називають креольським. Межі такої понятійної системи нещільні, розмиті, в ній багато суперечностей. Саме таких рис набуває "глобальна культура".

Безперечно, у ході глобалізації втрачаються великі поклади культурної пам'яті та знань. Але занепад культур притаманний не тільки сьогоденню. Вражає не факт занепаду, а швидкість, з якою він відбувається у глобальну епоху. Врешті-решт, кількість цих змін зможе і якісно змінити культурне лице світу й уодноманітнити не лише культурні пропозиції, а й культурні розв'язання завдань, що неминуче поставитимуть перед людством, а це саме по собі є небезпечним.

Ступінь і характер включення сучасної України в світові глобальні процеси має для нас, зрозуміло, особливе значення. Конкретні соціально-економічні демографічні та політологічні аспекти цієї теми вже достатньо добре досліджені. Водночас, загальні параметри історичної ситуації, в якій опинилася наша країна, залишаються ще недостатньо інтерпретованими, а отже відсутня і та "сітка координат", в якій може бути осмислено майбутнє перед лицем всесвітніх глобальних процесів. Тут достатньо вказати всього лише на один парадокс, що лежить на самій поверхні: імперія померла, а імперська свідомість — ні. Варто поглянути на чимало факторів кризь призму цього напівсвідомленого парадоксу, і багато що стає зрозумілішим.

Проблема майбутнього України в контексті глобальних процесів тісно пов'язана з проблемою її історичного призначення. Тут нам, насамперед, необхідно визначитися з ключовим запитанням — чи хочемо ми будувати для себе міфи і перебувати в їхньому полоні до останнього моменту, або ми все ж готові зрозуміти і прийняти реалії. Здатність до рефлексії в масштабах, недоступних буденній свідомості, зобов'язує зважати на факти і не підмінювати образ реальності ідеологічними конструкціями. Незаперечним залишається тільки те, що вже сьогодні нам загрожує певний "електронний тоталітаризм", коли електронні ЗМІ, Інтернет, супермаркети не лише поширюють, а й нав'язують настільки технічно зорієнтовану культуру, що її можна вже визначити як дегуманізовану. Вона перетворюється на набір техногенних культур-клонів, які продукує вже не людина, а техніка — від синтезованої музики до синтезованого віртуального медіа-простору. І варто задуматись, чи потрібна нам така культура з елементами глобальної революції на ментальному рівні?

Теорія глобалізації, з одного боку, робить наголос саме на масштабності тих змін, що охопили майже весь світ, а з іншого — начебто засвідчує потенціал західної моделі розвитку, яка визначає й уособлює цю тенденцію до глобалізації. Загалом такий її прояв виглядає як активна експансія вестернізації. Особливого розповсюдження ідеї глобалізації, як відомо, набули в останнє десятиріччя минулого століття, коли західний світ досяг значного економічного зростання, азійський уповільнив свій розвиток через кризу, а посткомуністичні країни почали активно впроваджувати ринкову економіку.

На думку В. Шейка [11], Т. Рудницької [8], у глобалізації помітними стали й тенденції поширення новітніх форм економічного та культурного імперіалізму, американізації й вестернізації світового співтовариства. Особливо чутливою до цих явищ є молодь, яка сприймає будь-які новачки значно природніше, ніж представники старших поколінь. У контексті зазначеного на увагу заслуговує проблема впливу культурно-інтеграційних процесів на розвиток інформаційних технологій, останні моделі яких діють магнетично, зокрема й на українську молодь. Розширення мережі Інтернет як позитивно виявляється в обізнаності молоді з інноваційними технологіями, так і автоматично "затягує" юнаків і дівчат у здеморалізовану (особливо останнім часом) веб-павутину.

Очевидно, спокусливою для молоді є нав'язана думка, згідно з якою той, хто не користується комп'ютером у сучасному глобальному середовищі, відстає за багатьма параметрами. Ця відсталість відбилась у таких поняттях, як "технологічний розрив", "інформаційний розрив", "науковий розрив" [2, с. 14]. Зрозуміло, що жоден представник молодіжного середовища не хотів би виявитися настільки необізнаним у сучасних інформаційних технологіях, щоб стати уособленням якогось із зазначених "розривів". Окрім цього, на жаль, негативну роль тут відіграє суспільна думка: той, хто не має можливості придбати новітню оргтехніку (або хоча б працювати із нею у спеціальних клубах), не має сучасного мобільного телефону тощо, автоматично випадає із кола "потрібних", "цікавих", "креативних" співрозмовників. Ця ситуація призводить до появи модних, а не корисних, небезпечних понять, регресивних стереотипів поведінки, деформування свідомості молоді.

Незаперечним стає факт, що "віртуальна" ("екранна") культура — продукт людської життєдіяльності, стимулює ще більше прискорення "віртуалізації" сучасної культури. Вона є інформаційно-комунікативним джерелом поширення, освоєння, осмислення вітчизняної культури XXI століття. Тому актуальними сьогодні стають спроби уточнення основних понять, що використовуються при аналізі "віртуальності" як одного із домінуючих аспектів розвитку сучасної культури.

У цілому, осмислення глобалізації як фактора розвитку інформаційної та "віртуальної" культури, уможливує такі висновки:

- глобалізація є багатоаспектним і незворотнім процесом, який характеризується новітніми, мало проаналізованими явищами у духовній культурі, що викликають неоднозначне ставлення до них, зокрема на українських теренах;
- у сфері української культури глобалізація виявляється у різних, часто полярних контекстах, однією із тенденцій цього процесу є нівелювання національної культури, витіснення із її системи традицій повсякденного життя народу, розмивання його культурної ідентичності, що є надзвичайно загрозливим явищем для досить вразливої і слабкої психологічно й ментально України;
- поява у лексиці вітчизняних фахівців терміна "лінгвоімперіалізм" засвідчує нищівне втручання

глобалізації у безпеку національної мови українців, витіснення її переважно англійською та іншими мовами, що вже надто помітно, особливо у молодіжному середовищі. Україна і в цьому питанні поки що, на жаль, не виявляє конкретних захисних дій, зосереджуючись на складних, часто спекулятивних, внутрішніх мовних дискусіях, що призводять до непорозумінь між українцями на їхній рідній землі;

- очевидною характеристикою модерної глобальної цивілізації є її культурна нерозбірливість, чітко окреслена поняттям інтеграції, через яку практично увесь культурний та інформаційний продукт залучається до загального світового "котла";
- на сьогодні вже незаперечним є той факт, що Україні та розвитку її духовності загрожує певний "електронний тоталітаризм", "віртуальна" маніпуляція, коли електронні ЗМІ, Інтернет не лише поширюють, а й нав'язують настільки технічно зорієнтовану культуру, що її можна класифікувати як дегуманізовану. Вона перетворюється на набір технологічних культур-клонів, які продукує не людина, а техніка: від синтезованої музики до синтезованого "віртуального" медіа-простору. Увесь цей комплекс проблем спонукає до роздумів, чи потрібна нам така культура з елементами глобальної революції на ментальному рівні?

Список використаної літератури

1. Библер В. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В. Библер. — М. : Политиздат, 1991. — С. 413.
2. Лалл Дж. Мас-медиа коммуникації і культура: глобальний підхід / Дж. Лалл ; за ред. О. Гриценко. — К. : К.І.С., 2002. — 264 с.
3. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика : хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / уклад.: Кононов І. Ф., Бородачов В. П., Топольсков Д. М. — Луганськ : Альма матер : Знання, 2002. — 664 с.
4. Делокаров К. Глобалізація як соціокультурний феномен / К. Делокаров // Вестн. библ. Ассамблеї Євразії. — 2004. — № 2. — С. 15—18.
5. Жилин Ю. Глобалізація в контексті розвитку сучасної цивілізації / Ю. Жилин // Свобод. мысль ХХІ. — 2002. — № 4. — С. 27—39.
6. Кочетов Э. Глобалістика як мирозданіє нового ренесансу / Э. Кочетов // Безпашність Євразії. — 2003. — № 3. — С. 645.
7. Мильчин И. Культура як фактор американського глобального впливу / И. Мильчин // Филос. науки. — 2003. — № 3. — С. 27—46.
8. Рудницька Т. Інтернетизація і вестернізація життєвого світу особистості в Україні / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 2. — С. 37—40.
9. Соколов К. Протиріччя глобалізації: факти, аналіз, гіпотези / К. Соколов // Персонал. — 2004. — № 3. — С. 15—16.
10. Чешков М. Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи / М. Чешков // Персонал. — 2000. — № 3. — С. 18.
11. Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.) : монографія : в 2 т. / В. Шейко. — Х. : Основа, 2001. — Т. 1. — 520 с. ; Т. 2. — 400 с.